

Sanatta Etkileşim: Türk-İran Örneği

Ayşegül DEMİRBULAK¹

Özet

Sanatı oluşturan çok sayıdaki bileşenlerden biri topluluklar arasındaki ilişkilerdir. Türki ve İrani topluluklar tarihte ilk görüldükleri dönemden itibaren ilişki içindedirler. Yüzylerce yıl Asya'nın geniş topraklarında yaşayan iki halkın sanatları birbirinden etkilenmiştir. Aynı coğrafyada yaşayan Türkler ve İranlılar sanatı oluşturan aynı koşullar içinde birlikte yaşamışlardır. İslam dinine girmeleri ve bu dinin etkisi, sanat anlayışlarındaki benzerlikleri arttırmıştır. Dinin birleştirici özelliği, farklı kökenlere sahip iki halkı sanatlarında ortak duyuşaya sevk etmiştir. İki ülke arasındaki değişmez payda İslam'ın getirdiği kurallardır. Türk ve İran sanatının ana çerçevesini çizen de yine inanç sistemleridir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sanatı, İran Sanatı

INTERACTION IN ART: TURKISH-IRANIAN EXAMPLE

Abstract

One of the many factors that shape art is the relations between communities. Turkic and Persian communities have been in an interaction ever since their first appearances in history. For centuries the art of these two societies living in the vast lands of Asia have influenced by the other. Turks and Persians living in this same geography have lived the same conditions shaping their arts. Accepting Islam as their religion and the general effect of this religion in the region has augmented the similarities of their apprehension in art. The unifying aspect of religion has driven these two people of different origins into a common perception. The unchanging denominator of the two nations' arts is the rules Islam has brought into their lives. It is again the belief systems that have contoured the framework the Turkic and Persian arts.

Keywords: Turkish Art, Iranian Art

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye
Email: aysegul.demirbulak@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2054-4609

1. Giriş

Tarihsel gelişim, gelenekler, inançlar, yaşam biçimleri, iklim, içinde yaşanılan coğrafya ve bu coğrafyanın temin ettiği doğal kaynaklar, kurulan ilişkiler, geçim koşul ve yöntemleri bir toplumun sanatını oluşturan, etkileyen ve/ veya çerçevesini çizen etmenlerdir. Multi disiplinler bir yapısı olan sanat tarihi, çok sayıda bilim başlığı ile iç içe olması kaynaklı; çalışma ve incelemelerinde farklı görüş ve metotlara ihtiyaç duyar ve ilişkili olduğu diğer bilim kollarına (Arkeoloji, etnografya, antropoloji, siyaset, tarih, sosyoloji gibi) başvurur. Bu da sanatsal obje ile karşılaşıldığında; ezberci tanımlamalardan bilgilerden ve yorumlardan uzaklaşmayı, sanat olgusuna ve sanat ürünlerine geniş bir perspektif ile yaklaşmayı sağlar. Özetle; sanat ürününe formunu veren tüm etkenler çalışma konusuna katılır.

2. Sanatın Bileşenleri ve Uygulama Örnekleri

Mimari bir yapı kompleksinden küçük el sanatlarından bir örneğe kadar bütün üretimler, onu meydana getirmiş toplumun-maddi, sosyal, siyasi, dini ve tarihi-bütün bileşenlerini mutlaka içerir. Ölüsüne ve ölüm sonrası hayata özel bir önem veren Hunların kurgan geleneği; kendi adına devlet kuran Göktürklerin kendi dilleriyle yazıtlar dikmeleri (Orhun Anıtları), eski inanç sistemlerinin dışında yeni dinlerle (Maniheizm, Budizm) tanışan Uygurların yerleşik hayata geçmeleri ve yerleşik hayatın sanat anlayışında ürünler vermeleri (Freskler, mimari elemanlar, ipek sancaklar, kutsal emanetler) bu bağlamda anılacak örneklerdir (Freely, 2005: 20-27).

İslam dinini seçen ilk Türk devleti Karahanlıların, onun hem çağdaşı hem ardılı olan Gaznelilerin, Kuzey Hindistan'a geçerek Türk din ve sanatını oraya taşıyan bir kısım Gazneli kolunun sanatları da çok sayıda bileşenden oluşmuş bir bütünlük içindedir. Karahanlılar, yeni dinin vecibelerini ibadet ritüellerini yerine getirmek için inşa ettikleri camilerde toprağın onlara sunduğu tuğlayı kullanırlar. Bir yandan da geliştirdikleri çok önemli bir yapı tipi olan türbelerle (Altun, 1988: 9) köklerindeki ölüye saygı inancını yaşatırlar. Gazneliler cemaati namaza çağıran minarelerini İslam geleneğinin yarattığı bir yapı türü olmayan, Hint ve Çin kültür alanları arasında Budist stupalarının etkisini taşıyan (Kuban, 2009: 162) yüksek kuleler şeklinde yapılandırır. Gaznelilerin Hindistan'daki temsilcilerinin vücuda getirdikleri yapının malzemesi de o yörenin kaynağı olan kum taşıdır (Yetkin, 1984: 174).

İran ve Irak Selçukluları da egemenlik kurdukları ülkelerin sanatlarıyla karşılıklı etkileşim içinde bulunurlar, bunu refere eden sanat eserlerine imza atarlar. İran'ın tuğla geleneği, Selçuklu mimarlık sanatında tuğlaların değişik düzenlemeleriyle ulaşılan çok zengin geometrik kompozisyonlar yaratma olanağı verir (Mülayim, 1993: 210).

3. Toplumlar Arası İlişki Türleri

Özelde kişiler genelde toplumlar arasında çok çeşitli bağlar kurulabilir. Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz daimî sınırları olmayan, sürekli hareket halinde yaşayan topluluklar arasındaki ilişkiler; anlaşmalar, evlilikler, ticaret, savaşlar, karşılıklı yolculuklar ve ziyaret şeklindedir.

Paylaşılan aynı coğrafyada uğranılan doğal afetlerin yarattığı yeis ve yoksunluk veya yine aynı coğrafyada kavuşulan nimetlerin yarattığı refah duygusunu da topluluklar arasında kurulan bağın içine dahil edilmesinin hiçbir sakıncası yoktur. Kurulan karşılıklı ilişkiler, karşılıklı oluşacak etkileşimi de kaçınılmaz olarak beraberinde getirir.

Orta Asya coğrafyası içinde yapılan savaşlar; kimi zaman küçük ya da büyük ölçekte grupların birbirleri içinde kaynaşmasına, ele geçen yeni toprağın kültürünü, sanatını, geçim kaynağını, yaşam biçimini tanımaya, kazanan taraf için egemenliği altına aldığı yeni toplumu idare etmek anlamında yeni devlet düzenine geçmeye sebep olur. Çağın ayakta kalma ve devlet olma ülküsü; çoğu zaman aynı kavmin bölünmesine yol açar, aynı boyun birbiriyle savaşmasını zorunlu kılar. Anlaşmalar, günümüz dünyasında da anlamını yitirmediği şekli ile ortak çıkar sağlamak amacıyla yapılan iş birlikleridir. Ticari menfaatlerden azami derecede faydalanmak, tesis edilen kazançtan olmamak gayesi; karşılıklı anlaşmaları ilişkinin önemli yapı taşlarından biri yapar. Kimi zaman var oldukları andan itibaren savaşımaya başlayan devletler, aralarında yaptıkları anlaşmalarla birlik kurarak yeni bir ortak tehlikeye karşı mücadele ederler (Çin-Türk savaş ve anlaşmaları).

Evlilikler tekil ölçekte kurulabilecek bir örnek olarak görülebilecekken, dönem şartları göz önüne alındığında; sonuçları kestirilemeyecek anlaşmazlıkların durulmasına ve mücadele halindeki güçlerin evlilik yoluyla akrabalık kurulmasına vesile olma sebebiyle önemli bir ilişki şeklidir. Kan bağı günümüzde de birlik olma ve aidiyet güdüsünü besleyen olgulardandır.

Ticaret ilişkileri yaşamanın ön koşulu olan maddi kazancı sağlaması nedeniyle kültür ve sanat alışverişlerini dolaysız etkiler. Malın ya da paranın elde edilme şekli toplumun sanatında kalıcı izler bırakır.

Tüccarlar, din ya da düşünce misyonerleri, seyyahlar, sanatkârlar, zanaatkârlar yolculuk ve ziyaretleriyle ilişki kurarlar. Çağın iletişim olanakları düşünüldüğünde üstlendikleri görevin önemi ve etkinliği çarpıcıdır. Sözü edilen bu insanlar bilginin ağızdan ağıza, kulaktan kulağa yayıldığı dönemlerde hem halk arasında hem devlet katında merak ve heyecanla karşılanırlar. Onlar aracılığıyla yeni mal ve eşyalar görülür. Din ve düşünce öğretileri dinlenilir. Farklı ülkelerin tasvir edilen güzellikleri öğrenilir, hayalde canlanır. Sanatkâr şiirindeki tema ve düzenle, tezhibindeki renkle, yazısındaki harekeyle taşta toprağa ahşaba madene cama verdiği formla yeni uygulamalara ilham verir.

Tabiidir ki etkileşim karşılıklıdır. Yolcular ve ziyaretçiler de ziyaret edilen diyarlardan donandıkları yeni bilgilerle birlikte yola koyuldukları başka ülkelere aktarmak üzere ayrılırlar.

4. Din Temelli İlişkiler

Dinin sanatı oluşturma, yönlendirme, değiştirme, ayrıştırma ve birleştirme gücü bulunur (Leaman, 2010: 35). Dinin görünür ve görünmez kurallarının yaptırım gücü; sanat eserlerinde formun, konunun ve içeriğin çerçevesini çizer. Çok tanrılı dinlerde tanrıları ve kutsal sayılan önem atfedilen olguları kişileştirme geleneği Antik Yunan ve Roma sanatında aşına olunan bir uygulamadır. Bu medeniyetlerin Hıristiyanlık dini ile tanıştıklarında yeni dinin inançların sanat üzerindeki baskın karakterini kanıtlar şekilde temsilcilerini (melekler, azizler) de resim ve heykel formunda yaşattıkları bilinir. İbadet yapıları olan kiliseler de mimari planlarını din adamlarının ritüellerine ve topluluğun ibadete katılım biçimlerine göre şekillendirir. Hıristiyanlık/ İsa dininin yayılışında başrol oynayan resim ve heykel formundaki tasvirler ibadethanelerinin ayrılmaz parçası haline gelir.

İslam dininin öngördüğü uygulamalar da İslam mimarisine ve diğer sanatlarına yeni yapı tipleri sokar. Müslüman devletler dinin tanınması, yaşanması ve anlatılması gayesiyle dinin hizmetine girerler. Camiler toplu ibadet için vardırırlar ve günün teknik yetkinliğinin elverdiği ölçüde cemaati bir arada tutmak için inşa edilirler (Grabar, 1988: 87). Dinin büyüklüğü ve kucaklayıcı özelliğine atfen kubbeler büyür. Bilim ve din adamlarını yetiştirmek için medreseler tesis edilir. Dindaşların yanı sıra başka inanç ve milletten mürekkep insanların ihtiyacını karşılamak, can ve mal güvenliğini sağlamak için kervansaraylar yapılır. Muhtaçlara aşevi, hastalara şifahaneler kurulur. Dine hizmet maksadı ile kurulan bütün bu yapı türleri yepyeni bir sanat sözlüğünün de hayata geçmesini beraberinde getirir. Kur'an'daki "Oku" emri,

İslam dünyasında “yazıyı” bir sanat haline getirir. Hat; kubbelerde, portallerde, pencerelerde, mihraplarda, mimari eleman ya da taşınabilir eşya olarak kullanılmış, çinilerde ve madeni objelerde (buhurdan, kandil, miğfer, kalkan, kılıç, kapı, şamdan), ahşap işçiliğinde de (minber, kapı, rahle, vaiz kürsüsü) kesintisiz şekilde kullanılarak İslam sanatının ayırt edici özelliği olur.

5. Türk ve İran Sanatı Örneği

İslam öncesi döneme ait kazılardan çıkan eserler, İran ve Türk topluluklarının birbirlerine olan yoğun ilgisini gösterir niteliktedir (Ortaylı, 2010: 7). Geniş Asya topraklarını yüzlerce yıl paylaşan İran ve Türk halkları daima ticari, sosyal, siyasi, sanatsal ve askeri konularda ilişki içindedir. İranlı zanaatkar; Türk Hanının sarayında nakkaş olur, Türk sanatkâr; şiirini Farsça dillendirir.

Tarihte izleri sürülebilen dönemlerden itibaren büyük devletler kuran, sanatta ayrı ifade dilini kullanan Türklerin ve İranlıların aynı dine mensup olmaları sanat eserlerindeki ortak paydayı arttırır. İki medeniyet de estetik anlayışlarıyla İslam medeniyetine inkâr edilemeyecek ölçüde katkıda bulunurlar. Türk sanatı ve İran sanatı, paylaştıkları İslam sanatı içerisinde önemli iki başlıktırlar.

İstanbul Kültür Başkenti projesi kapsamında 2010 yılında Topkapı Sarayı’nda “Onbin Yıllık İran Medeniyeti İkibin Yıllık Ortak Miras” adıyla gerçekleştirilen sergi her iki uygarlığın aynı dönemlere ait sınırlı sayıda da olsa sanat eserlerini görmemizi sağlamıştır. Sergide İslam Dönemi İran Sanatı örnekleri arasında yer alan pişmiş toprak tabaklardaki yapım tekniği ve bezeme programı, Büyük Selçuklu Sanatı seramikleri ile örtüşmektedir. Ürünler sırlı ve sırsız olarak yapılmışlardır.

Çinicilikte kufi yazı, geometrik şekiller, bitkisel ve hayvansal motifler, insan figürleri ortak öğelerin karakteristiğidir. Figürler otururken, at üzerindeyken ya da bir kadın bir erkek karşılıklı otururken tasvir edilmiştir. Ay yüzlü, bitişik kaşlı, küçük ağızlı tipler; Bezeklik fresklerindeki Uygur Türkleri ve Anadolu Kubadabad kazılarında çıkarılan çinilerdeki Anadolu Selçuklu simalarına birebir uygulanmıştır.

Maden sanatını tanıtan örneklerde hayvan formundaki objeler dikkat çekicidir. Altın, bronz, pirinç eşyalardaki yazı, geometrik geçmeler, insan figürleri ve bitkisel kıvrımlar Türk maden sanatının da süsleme konularıdır. Kazıma, kakma, oyma, kabartma ve altın-gümüşle işleme kullanılan tekniklerdir.

AYŞEGÜL DEMİRBULAK

Genel itibarıyla konularında farklılıklar gösteren Türk ve İran minyatürlerinde gerek kompozisyon gerek mekân düzenlemelerindeki benzerlikler gözden kaçırılmayacak kadar belirgindir.

Orta Asya Türk Sanatı'nın alameti farikası olan "hayvan mücadele sahnesi" ne İran Safevi Dönemi miğferinde rastlamak yazımızda tekrarlarla söyleye geldiğimiz karşılıklı ilişki, karşılıklı etkileşim savının sanat ürünleri üzerinden ispatı gibidir.

Sergilenen sanat ürünleri, el yazmaları ve nameler de Türk ve İran devletleri arasındaki yakın ilişkinin somut belgeleridir:

- 1- Minai Kâse 13.yy. Rey-Tahran İran Ulusal Müzesi
- 2- Lüster Çini 12.yy.son çeyreği Selçuklu Sadberk Hanım Müzesi
- 3- Bitkisel ve geometrik motifli, insan figürlü ve yazılı kadeh 13-14.yy. Refsencan-Kirman İran Ulusal Müzesi
- 4- Şamdan 12-13.yy. Büyük Selçuklu Türk İslam Eserleri Müzesi
- 5- İran şahı Şah Tahmasb'ın Kanuni Sultan Süleyman'a namesi 1520-66 Topkapı Sarayı Müzesi

Şekil 1: Miai Kase, 13. Yy. Rey-Tahran, İran Ulusal Müzesi

Şekil 2: Lister Çini, 12.yy son çeyreği Selçuklu, Sadberg Hanım Müzesi

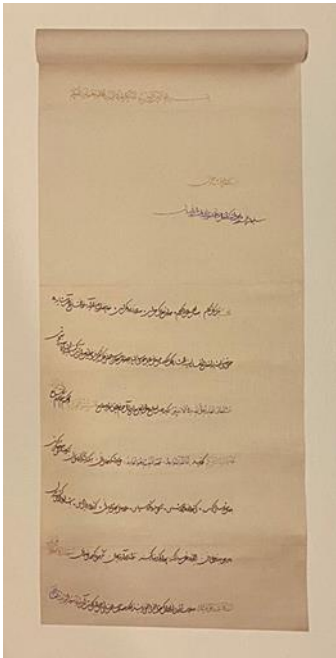
SANATTA ETKİLEŞİM: TÜRK-İRAN ÖRNEĞİ

Şekil 3: Bitkisel ve geometrik motifli, insan figürlü ve yazılı kadeh 13-14.yy. Refsencan-Kirman İran Ulusal Müzesi

Şekil 4: Şamdan 12-13.yy. Büyük Selçuklu Türk İslam Eserleri Müzesi

Şekil 5: İran şahı Şah Tahmasb'ın Kanuni Sultan Süleyman'a namesi 1520-66 Topkapı Sarayı Müzesi

6. Sonuç

İran ve Türk ilişkileri İslamiyet Devri öncesine kadar uzanmaktadır. Devlet oluşumu, idari ve askeri teşkilatlanma; iki devletin birbirinden aldığı birçok terim ve düzenlemeyle doludur. Fars dili bugün dahi dilimizde önemini korumaktadır.

Türk ve İran dünyası ilişkilerinin yazılı tarihin ötesine geçtiğini yapılan arkeolojik kazılar göstermektedir. Göktürk Devleti zamanından itibaren yazılı kaynaklarda takip edebildiğimiz iki ülke ilişkileri günümüze dek sürmüştür. Türklerin edebiyatlarını tarihe tanıttıkları dönem Göktürlere denk gelir. Göktürkler hem İran hem de Bizans ile yoğun ilişkiler içindedirler. Ticaret, zanaat ve askeri hizmetler alanında Türklerin İran'a katkısı varken, Fars dili de Anadolu Selçuklu döneminde Selçuklu Devleti'nin edebiyat dünyasını zenginleştirmiştir. Özellikle Mevlevi Tekkeleri İran kültür ve edebiyatının öğretildiği yerlerdir. Karşılıklı ilişki Osmanlı Döneminde de sürmüştür.

Sanat ürünlerindeki ortak konuları, ortak teknikleri ve malzemeleri, ortak estetik anlayışı idrak etmek; sanat tarihi yazınına yeni bir buluş getirmese de birbirleriyle her zaman dirsek temasında olmuş iki kültürün iç içeliğini hatırlatması anlamında önemli bir deneyimdir.

7. Kaynakça

- Altun, A., (1988). Ortaçağ Türk Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Grabar, O., (1988). İslam Sanatının Oluşumu, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1988.
- Kuban, D., (2009). Batıya Göçün Sanatsal Evreleri, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Leaman, O., (2010). İslam Estetiğine Giriş, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ortaylı, İ., (2010). Onbin Yıllık İran Medeniyeti İkibin Yıllık Ortak Miras, Mas Yayıncılık, İstanbul.
- J.Freely; D.Roxburgh, (2005). "Türkler", P Dünya Sanatı Dergisi, C.36, Mas Matbaacılık, İstanbul.
- Mülayim, S., (1993-94) "Selçuklular İran'da", Thema Larousse C.6, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993-1994.
- Yetkin, S. K., (1984). İslam Ülkelerinde Sanat, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.